

Методи за конструиране на бъдещето в държавното планиране: прогнозиране и идеология

Ива Куюмджиева

Институт по Философия и Социология при БАН

ikuiumdzieva@gmail.com

Methods of Constructing the Future in State Planning: forecasting and ideology

Iva Kuiuimdzieva

Institute of Philosophy and Sociology – Bulgarian Academy of Sciences

ikuiumdzieva@gmail.com

Резюме: Статията изследва методите за конструиране на бъдещето в държавното планиране в два аспекта: като научна методология, която е част от специфичното поле изследванията на бъдещето – футурология, forecasting, foresight, future studies, strategic studies и като инструмент за властово конструиране на обществата. Анализът се базира върху систематизиране на ключови теоретични разработки от областите на прогнозирането и стратегическото планиране. Така е систематизирана обща методологическа фигура на динамиката проучващо – нормативно прогнозиране, като модел, осигуряващ познание за бъдещето чрез изследване на обозримото (настояще, минало) и чрез целеполагане. Изведена е като алгоритъм, който обвързва темпоралното конструиране с властови технологии за управляемост на социалното и политическото пространство. Основните въпроси, които поставя изследването са: доколко и как методите за конструирането на бъдещето като модус на темпоралност се реализират като инструменти за форматиране на социалното пространство? Доколко идеологията е съществена част от технологиите за държавно планиране?

Ключови думи: държавно планиране, проучващо и нормативно прогнозиране, хоризонт на бъдещето, идеология, темпорална динамика, идеологически апарати на държавата.

Abstract: The article examines the methods for constructing the future in state planning in two aspects: as a scientific methodology that is part of the specific field of future studies - futurology, forecasting, foresight, future studies, strategic studies and as a tool for construction of societies from positions of power. The analysis is based on a systematization of key theoretical developments from the fields of forecasting and strategic planning. Thus, a general methodological figure of the dynamics of exploratory-normative forecasting is systematized, as a model that provides knowledge about the future by studying the

foreseeable (present, past) and through goal setting. It is derived as an algorithm that binds temporal construction with mechanisms of power for the controllability of social and political space. The main questions posed by the research are: to what extent and how the methods of constructing the future as a mode of temporality are realized as tools for formatting the social space? To what extent is ideology an essential part of state planning technologies?

Keywords: state planning, exploratory and normative forecasting, horizon of the future, ideology, temporal dynamics, ideological apparatuses of the state.

Научни методи за конструиране на бъдещето (прогнозиране и стратегическо планиране)

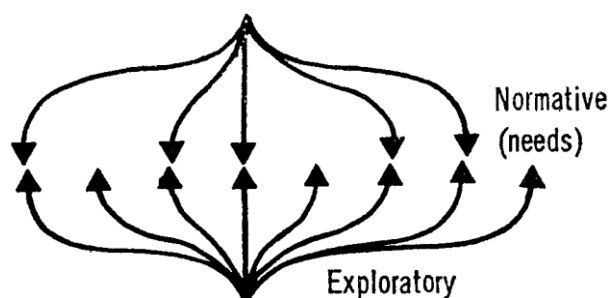
Специфичното поле на експертиза, върху което се базира държавното планиране (програми, стратегии, планове и др.), се покрива от изследванията на бъдещето – футурология, forecasting, foresight, future studies, strategic studies. В най-широк смисъл изследванията на бъдещето могат да бъдат дефинирани като интердисциплинарно поле, базирано върху методи и техники от различни научни области (физика и математика, биология, социални науки –психология, социология, по-рядко философия, икономика, теории за управлението), които осигуряват информационно и научно обезпечаване на процеса на взимане на решения.

Технологиите на дългосрочно планиране, както в социалистическия, така и в капиталистическия свят, са базирани върху алгоритъм за поддържане на динамика между две форми на управляване на бъдещето, които в западната традиция се определят като **проучващ и нормативен подход** в прогнозирането, а в съветската като **генетичен и телеологичен или проблемно-целев подход**.

Известният теоретик на прогнозирането Бертран дьо Жувенел, член на основаното от Хайек The Mont Pelerin Society, в книгата си *L'art de la conjecture* определя „интелектуалното конструиране на бъдещето“ по-скоро като изкуство (Jouvenel 1964: 31), отколкото като наука. То конституира определен обект, едновременно демиургично спрямо него и изграждащо собствените си изследователски подходи. Обект на прогнозирането е бъдещето. Жувенел разграничава *facta* (това, което се е случило и е проверимо) от *futura* (това, което имаме „свобода и воля“ да извършим, доколкото „бъдещето е единствената област на нашата сила“ (Ibid.: 15). „В латинския език всичко, което още не е „вече станало“, противостои на факта, както се вижда и от противоположностите: свършено/несвършено, *perfectum/imperfectum*“ (Ibid.: 13). Според Роберто Поли *futura* „изобщо нямат място в науката: когато се говори за *futura*, се говори не за факти, а по-скоро за когнитивни продукти, идеи, очаквания, надежди и страхове“ (Poli 2011: 69), но това е изключително голямо опростяване. Стандартното „изходно положение“ на Жувенел, че колкото по-добре се познават *facta*, толкова по-успешно се прогнозира *futura*, разкрива много широки епистемологични възможности: колкото по-добре се познават *facta*, толкова по-добре се познават и наивните, неудачни методи за

конструиране на *futura*. Привеждайки като пример нелепия „метод на планиране“ чрез предвидени повторения на събития през точно определен брой години, използван от сина на мадам дьо Стал, Жувенел показва, че такъв подход се използва и днес в съвременни прогнози, например посветени на „съдбата на „развиващите се страни“ (Jouvenel 1964: 88-89). Но поради по-успешното му днешно маскиране с привидна наукоподобност не можем да го разпознаем, ако нямаме предвид оголената ненаучност на прилагането му в миналото. Така една привидна прогноза може да се окаже неграмотен опит да се изгради „бъдещето“ наготово от „миналото“. Може да се каже, че едно от основните предизвикателства пред прогнозирането е удържането на една темпорална динамика, която се опитва да ре-конструира социалното време като едновременна работа на поне две времена в поне две (на търсещата и на нормативната прогноза) паралелни пространства. Работата на Жувенел е един от утвърдените начини да бъде представено управлението на тази динамика в полето на прогнозирането като „изкуство“ – чрез позитивистично целеполагане и воля за промяна.

Основавайки се върху концепта за пространство за технологичен трансфер, разпределено в две нива – на (технологичното) развитие и (социалното) въздействие, Янч представя процеса първо като двуизмерен в табличен вид. След това включва в него изследващата и нормативната прогноза в рамките на сферичен модел на „затворено общество“ и под формата на лалевиден модел на „отворено общество“ го представя в развитие като триизмерен.

При динамичното взаимодействие между изследваща и нормативна прогноза в рамките на пространството за технологичен трансфер вече като социално пространство, пространствено-времевият континуум става четириизмерен и, както отбелязва Янч, не може да бъде добре илюстриран в представената графика. Но всъщност, ако следваме отблизо логиката на автора, измеренията са повече от четири, защото времената в двата типа прогнози (изследващата и нормативната) не съвпадат и проектират паралелни пространства. Янч подчертава, че това е най-трудният аспект от прогнозирането: „Основна форма на **interaction** между две форми е „съчетаването“ чрез *iteration* или обратната връзка. Методологически това е най-трудният аспект на технологичното планиране“ (Jantsch 1967: 31. Курсив: Е.Ј.).

По сходен начин е дефинирана тази концептуална фигура при обосноваването на проблемно-целевия подход в традицията на съветското прогнозиране, чиито крупни представители продължават я развиват след 1989 г., запазвайки методологическия си подход, макар да демонстрират променени културно-политически нагласи. Например през 2002 г. Бестужев-Лада, представяйки графично фигурата като ромб, включващ две симетрични конструкции на дърво на целите и съответстващо му на дърво на проблемите, отбелязва, че съвместяването на двете посоки на прогнозирането се осъществява чрез „диалектическо снемане“ в цел-идеал, която е винаги отложена.

Разграничението между интеракция (двупосочно взаимодействие) и итерация (повторение) е от голямо значение за конструиране на подхода не само при Янч. Интерактивно е всяко взаимодействие, а итеративно – това взаимодействие, което се самозадвижва като повторение и надграждане като постоянно функционираща обратна връзка. Многомерният пространствено-времеви континуум, който Янч описва, но не може да илюстрира, се оказва мислим чрез процеса на постоянна итерация.

Стратегическите изследвания се базират върху сходен алгоритъм. Съществената разлика е, че двата елемента на бъдещето – проучване и целеполагане, са в много голяма степен интегрирани помежду си. Сега действащите в политиките на ЕС и в България планове и програми се базират както върху двата основни подхода при прогнозирането, така и върху стратегическите изследвания и планиране, които се развиват от приложенията на прогнозирането в бизнес планирането и се утвърждават като водеща тенденция при процесите на вземане на решения във всички сфери, включително и в политиката.

През 1978 г. Хенри Минцберг определя стратегията като „модел в потока на вземане на решения“ (Mintzberg 1978: 934). Според Минцберг изработването на стратегии навлиза към средата на 60-те години на 20-и век във фирменото планиране (Mintzberg 1994: 107) и започва да става широко прилаган метод след края на 70-те. За развитието на стратегическото планиране като теория и практики допринасят книги на автори като Игор Ансоф, смятан за основател на стратегическия мениджмънт (Ansoff 1965), Майкъл Портър, който дефинира основни принципи на стратегическото планиране и веригата за производство на добавена стойност (value production chaine), Хенри Минцберг и др.

През 1980 г. Майкъл Портър публикува *Competitive Strategy. Techniques for Analyzing Industries and Competitors* – монография, чието проблемно поле е ситуирано изцяло в бизнес планирането, но латентните политически акценти в икономическия анализ имат универсална значимост – например анализът на ролята на правителството или структурният анализ на индустрията. Стратегическото прогнозиране и стратегическо планиране могат да бъдат разграничени помежду си по сходен начин, както и изследващите и нормативни подходи от плановете по отношение на ролята им в процеса на вземане на решения: „Стратегическото мислене е свързано със синтеза: то въвежда

интуиция и креативност“ (Mintzberg 1994: 108). Но Минцберг има предвид тесния смисъл на бизнес планиране в дадено предприятие. Т. Kuosa, търсейки по-мощно обобщение, видоизменя това определение така: „Стратегическото мислене е свързано със синтеза: то дефинира възможности“ (Kuosa 2014: 19). Т. Kuosa, търсейки по-мощно обобщение, видоизменя това определение така: „Стратегическото мислене е свързано със синтеза: то дефинира възможности“ (Kuosa 2014: 19). Стратегическото планиране е процес на дефиниране на стратегия или посока и вземане на решения за разпределяне на ресурси за преследването на тази стратегия. Това е процес на анализ, подразделяне на една цел или набор от намерения в (конкретни) стъпки, оформяйки ги така, че те да могат да бъдат осъществени и артикулирани в съответствие очакваните последствия или резултати от всяка стъпка“ (Ibid.: 20).

По-късно стратегическото планиране се насочва и към образованието, за да се опита да разреши трудностите при налагането на дългосрочно планиране, впоследствие значението на този тренд в стратегическите документи нараства неимоверно с развитието на високите технологии и моделирането на концепта за фундаменталната роля на науките в конструирането на прескриптивни обществени отношения („общество, основано на знанието“) и да се достигне до актуалната ситуация, в която стратегическите документи масово възлагат на образованието водеща роля във „всеобщото преподаване на отговорността за това, кой трябва да осъществи необходимите социални промени ..., въпросът за справянето с задаващите се планетарни кризи се прехвърля на терена на образованието, което само по себе си е имплицитно признание, че обществено-икономическото реструктуриране, което този проблематичен свят изисква, не може да бъде постигнато в политическата сфера или чрез сегашните механизми за регулация“ (Nikolova 2021: 11).

Дисциплинарното поле за производство на знание, което осигурява държавното планиране, може да бъде описано и чрез концепцията за модерната епистема на Фуко в смисъла ѝ на конфигурация, идентифицираща счепленията между дискурсите, формиращи констелацията на модерните науки като динамични отношения знание/власт. Понятието за модерната епистема е концептуализирано от Фуко в „Думите и нещата“ (Фуко. 1992) като резултат от „археологическото“ изследване на хуманитарните науки. Там той конструира едно тримерно пространство на счепление, което може да се представи като пирамида. В нейните стени биологията, икономиката и лингвистиката се препращат помежду си. Вътре в нея се разполагат хуманитарните науки – психология, социология и философия. Фуко описва особената позиция, която заемат психонализата и антропологията в тази констелация; използва принципа на изграждането на вътрешни отношения, систематизирани от позицията на изграждането на модерната власт като процес на конституиране на субекта, схващан като пресечна точка на дискурсите на знание/власт. Тук не възприемам епистемата на Фуко като „класификация“ на съвременните науки, в която могат да бъдат подлагани под съмнение така подредените науки или добавени други

научни области, като например прогнозирането. Ако се следва заложената в понятието **епистема** логика, може да се проблематизира процесът на създаване на сцеление между различните научни области, което стои в основата на прогнозирането. „Социалните цели и ценности“, които са вече налично и необходимо условие за формиране на подход към бъдещето, се базират върху вече осъществена трансформация на полетата на хуманитарните науки, сведени до своите продукти. Това, което е обект на изследване в психологията, социологията, философията, се взема като готов конструкт: цели и ценности, които са опосредствани от модерната мисъл, за разлика от съществуващите на епистемологично равнище преди тях в религията, въображението на изкуствата (научната фантастика) и налични като настояща или желана реалност в политиката, икономиката, управлението на социалните процеси. Прогнозирането може да бъде разположено на мястото на всяка една от обособените научни области в схемата, която разгръща Фуко, доколкото може да „заеме“ обекта и методите, а също и да ги интегрира, подобно на антропологията и психоанализата. Но едновременно с това тази технология на знание не може да бъде свързана с понятието за субекта, конструиран от модерните науки, който постоянно реконструира полетата на знание, бидейки тяхна отправна точка. Прогнозирането по-скоро може да бъде свързано с някакъв *свръхсубект* (което не е равнозначно на Свръх-Аз), доколкото подлага на методологическо деконструиране и реконструиране конструкциите за субекта, с които оперират структурите на властта. Този свръхсубект е видим не в държавната (или друга) власт, а в хипертрофирането на „посредничеството“, в „чистия метод“, който има за цел не друго, а научно обосноваване на съществуващите и потенциални взаимодействия. В този смисъл, ако се следва схемата на Фуко, прогнозирането като поле на знание ще се разположи като опосредяваща фигура, донякъде по подобие на психоанализата и антропологията, но на едно следващо ниво на опосредяване, тъй като Историята, към която ще може да се съотнася, няма да бъде историята на субекта, стремяща се да бъде история на света.

Историчността на знанието, обслужващо държавното планиране, не може да се разглежда като история на промяната в чисто научните методи, защото те са вписани в структурите власт-знание; защото са конституирани аисторично, безотносително към конкретните промени в режимите на власт; защото съответстват на динамиката на промени в управленските модели, които пък от своя страна съответстват на трансформациите на структурите на власт или на радикалните обрати в политическите режими. Промяната в научното поле се конструира по-скоро ситуативно (с оглед политическите и социални потребности на актуалното) и динамично (като промяна в конкретни изследователски модели и техники и еволюцията на техните приложения), отколкото в рамките на дълги исторически разкази, обхващащи политическите и социални катаклизми, които се дефинират в политическата история като повече или по-малко радикални промени.

Днес стратегическите изследвания могат да се определят като водещ в съвременните общества метод за вземане на решения, а стратегическото планиране – като доминираща парадигма за управлението на процеси в неолибералния свят. Оперирайки с визиите за бъдещето в настоящето, в практически план изследванията за бъдещето осигуряват технология, чрез която може да се оперира с тези ресурси не само във времето, но и в социалното пространство, разгледано като многомерна конфигурация от системи и противоречия, които се представят като управляеми, без да бъдат неутрализирани. Динамиката се запазва, като координатните системи на социалното и политическото пространство се реконструират през множество вектори на темпоралност: възможен, вероятен, хипотетичен, оптимален, идеален. Във всички тези случаи „социалното“ и „политическото“ се представят като **мислим, но непредставим за сетивата модел на пространствено-времевия континуум**. Итерацията се случва в и благодарение на това многомерно пространство, в което времената могат да съществуват паралелно и да деформират и мултиплицират пространствата. Освен това, както е известно, методите в прогнозирането не се базират върху причинно-следствените връзки и формалната логика, а върху по-сложни вериги от връзки от висшата математика като теория на вероятностите, теории на хаоса и на теории на множествата, сред които е и итеративният процес на изграждане на връзки. Именно тази технология за конструиране на темпорални структури и социално-политически пространства, която актуализира интердисциплинарен инструментариум от почти всички области на модерните науки, се съвместява с целеполагането в политиката като процес на оформяне на бъдещето и става научна основа за създаването на програми, планове и стратегии.

Управление на времето и социално конструиране

Няма смисъл да бъде определяно еднозначно кога и в коя модерна национална държава за пръв път започва да се прилага планиране, обосновано върху представените по-горе научни основи, но е сигурно, че самото систематизиране на връзките между прогноза, перспективни изследвания и държавен план се случва по системен начин през 20-те години на 20 век с въвеждането на ГОЕЛРО в СССР, а също така и в САЩ и други капиталистически държави в периода след Първата световна война. Върху това повлияват също кейнсианството и проблемите, пред които са поставени капиталистическите икономики и конкретно САЩ след Голямата депресия. Под „систематизирана рефлексия на връзките между управленски програми и прогнозиране“ се има предвид промислената и целеносочена употреба на комплекси от методи, които засягат едновременно икономическото, социалното развитие и проектите на отделните (национални) държави като обект и ресурси на политиките. Концептуалната фигура от изследванията за бъдещето – **проучващото и нормативното прогнозиране, заедно с динамичната връзка**

между тях, е ключов алгоритъм, който се среща много настойчиво като основополагащ принцип на прогностичните разработки, стоящи в основата на системите за изграждане на дългосрочни програми. Именно тази фигура може да бъде разгледана като **инвариант**, задаващ структурите на научно и политическо производство, въз основа на който се мултиплицират действията на стратегиите в съответствие с идеологическите разкази и със системите за структуриране на обществото, които установяват различните режими на власт. Това се оглежда в множеството разнообразни методи за провеждане на конкретните емпирични прогностични и стратегически изследвания, които конкретизират реализацията на този алгоритъм. Моделът за конструиране и управление на времето се реализира и като модел за социално конструиране.

В „Надзор и наказание“ Фуко разглежда конституирането на времето в модела на дисциплинарната власт – във връзка с дейността, пространството и тялото, като време на повтарящия се режим, който дисциплинира телата и осигурява все по-висока ефективност на производството и все по-прецизен захват на властта върху множествата от хора като съвкупности от йерархизирани и индивидуализирани субекти; време, разделено на интервали, всеки от които е в системна връзка с другите и този процес захранва взаимно усилване, така че цялото произвежда много повече, отколкото всеки от отделните елементи (Фуко 1998 :159-163). Определя и го като **еволютивно време**, което се различава както от цикличното (обикновено така се дефинира митологичното, сакрално време), така и от линейното време на прогреса: модерната дисциплинарна власт залага една специфична произвеждаща темпорална рамка, която съответства на нейната децентрираност, дифузност и комплексно действие. И колкото повече се мултиплицира, разширява и издребнява тази рамка, толкова по-големи шансове има да обхване и класифицира индивидите в пресичащи се „гъсти йерархични мрежи“, както нарича Фуко сложните разпределения на множествата, осигуряващи тяхната управляемост (Фуко 1997: 65-69). Ако се използва този отдавна утвърден подход като инструмент за анализ на това, което системите на държавно планиране и програмиране произвеждат (а не това, в което не успяват), може да се каже, че те се базират върху *два темпорални ритъма* – както времето на прогресивния линейен проект, на дългосрочните цели, очертаващи хоризонта на бъдещето (желано, но никога непостигано напълно), така и паралелния цикличен ритъм на постоянното разпределяне на времето в конкретни малки интервали за измерване, отчитане и повишаване на управляемостта и ефективността. Съчетаването на тези два темпорални ритъма осигурява възпроизводство на модела на упражняване на властта чрез мултиплициране на ефектите на съгласие и участие. Това е видно дори само въз основа на съпоставка на макрорамката на големите програмни документи на Съюза и процедурите за управлението на тяхното съгласуване на национално ниво.

Съчетаването на двете темпорални измерения е част от модела на действие и осигурява необходимите концептуални съответствия между идеала,

устремен към оформяне на желаното бъдеще и (малките) форми на измерване и контрол, започващи и завършващи всеки период на дългия, разтегнат в бъдещето необозрим времеви хоризонт. Във всяка система от стратегически документи именно едновременното действие на двата темпорални ритъма осигурява условия за обективизиране на идеала като част от практиката и за проектиране на практиките в идеализираните фрагменти на конкретните примери на «добри практики», които са винаги индивидуализирани и винаги подръка, стимулиращи и вдъхновяващи, дори когато финансирането отдавна е приключило и от проекта не е останало друго, освен документирането му като «добра практика».

В горещитираната книга Фуко описва два модуса на действие на дисциплинарната власт – известните примери с чумавия град и паноптикума. Чумавият град е фигура на кризата, даваща основание на властта да изгражда пространство, което Фуко нарича „идеално“, тоест напълно разграфено и затворено, безкрайно управляемо, за да го противопостави на опасността от разруха, смърт, разпад. Един екстремум, който, макар и с по-малък мобилизиращ потенциал, може да бъде проектиран и в образа на идеалното бъдеще. И от друга страна – Паноптикумът, като фигура на ежедневната, банализирана власт, която действа навсякъде и в която участват всички. Режим на управление, в който погледът на надзирателя може да бъде и заменен с поглед на цялото общество:

„Който и да било член на обществото ще има право да дойде и констатира със собствените си очи как функционират училищата, болниците, заводите, затворите. Като последица от това не съществува риск нарастването на властта, дължащо се на паноптичната машина да съумее да се изроди в тирания; дисциплинарния диспозитив ще бъде демократично контролиран, тъй като ще е непрестанно достъпен „за грандиозната комисия на всеобщия съд.“ (Фуко 1998: 216)

И това като че ли вече е постигнато: прозрачност, ефективност, ефикасност и широко обществено участие са сред водещите принципи на европейската политика, която се стреми да ангажира и „въвлича“ всички в процесуалния цикъл на формиране на политики, определяйки ги като „заинтересовани позиции“ и йерархизирайки техните роли и места.

През оптиката, която задават тези две фигури, дългосрочното планиране и програмирането изглеждат като системи, съгласувани чрез общата цел – екстремното, идеалът, но и проектирани и като периодични, банализирани практики, така че да не се застъпват напълно, а да мултиплицират своите ефекти чрез производство на още системи за разпределяне на времето и чрез самите произведени ефекти, които също са програмирани, следени и измервани постоянно; както и чрез всички заинтересовани позиции.

Социални цели, ценности и структури на социална динамика (Полетата за културно производство на Бурдийо и идеологическите апарати на Алтюсер)

Нормативност в прогнозите-стратегии е дългосрочното целеполагане, при което целта е социален идеал (на тази дефиниция се подчиняват както съветските и български разработки при държавния социализъм, така и съвременните стратегии на ЕС от Лисабонската (2000-2010) до действаща в цикъл 2030, базирана върху Целите за устойчиво развитие на ООН). Тази нормативност се базира върху социални норми (ценности), изведени като социални цели, за които се предполага, че съществува обществен консенсус. Тази предпоставка осигурява степен на сигурност или предвидимост, която осмисля прогнозирането и планирането. Всъщност т.нар. социални цели са властови цели, базирани върху легитимността на утвърдената власт, която представя ценностите на господстващата класа като всеобщи (Маркс) или, казано по друг начин, изгражда система за възпроизвеждане отношенията на господство като естествени и обективирани цели и ценности на цялото общество, обективно налагани чрез интерпелацията (едновременната процедура на безусловно повикване и отговор между властта и субекта, която според Луи Алтюсер предизвиква действието на идеологическите структури и поражда самия субект: Althusser 2014: 190-191).

В качеството на обяснителен модел за властовото конструиране на предпоставени ценности могат да бъдат синхронизирани привидно антагонистичните социални теории за полетата на Пиер Бурдийо и за идеологическите апарати на Алтюсер. Самият Бурдийо е категоричен противник на втората:

„...в полето има борби, следователно история. Аз съм много враждебен към понятието за апарат, който е за мен троянски кон на най-лош функционализъм: апаратът е адска машина, програмирана да постигне определени цели. ... Училищната система, държавата, църквата, политическите партии или синдикатите не са апарати, а полета. В полето агентите и институциите се борят, следвайки закономерностите и конститутивните правила на това игрово пространство (и в някои ситуации във връзка със самите тези правила), с различни степени на сила и оттам с различни възможности за успех, за да си присвоят специфичните печалби, които са залог в играта. Тези, които доминират в дадено поле, са в позицията да го направят да функционира в тяхна полза, но трябва винаги да се съобразяват със съпротивата, протестите, исканията, претенциите, „политически“ или не, на доминираните. ... Когато доминираният стига дотам, да смаже и унищожи съпротивата и реакцията на доминирания, когато всички движения се осъществяват изключително отгоре надолу, борбата и диалектиката, конститутивни за полето, са с тенденция да изчезнат. Съществува история само ако дълго време хората се съпротивляват, бунтуват, реагират. Тоталитарните институции – убежища, затвори,

концентрационни лагери – или диктаторските държави имат много опити да сложат край на историята...“ (Bourdieu, Wacquant 1992: 72-7).

„Тоталитарната“, както я нарича Бурдийо, тенденция премахва полето и го превръща в апарат. Т.е. според Бурдийо за „апарат“ може да се говори, когато доминиращите агенти и институции стават напълно крайни в поведението си, с което той самият става неоправдано краен към теорията за идеологическите апарати; дори некоректно причислява към определението за идеологическите апарати на държавата (ИАД) и самата държава. За Алтюсер или Пулантзас идеологическите апарати обикновено съвсем не действат като „тоталитарни институции“ и използват изключително елегантни механизми за социално въздействие, каквито в частност са политическите стратегии, от една страна, и социалните и хуманитарните науки, от друга. По-скоро понятието „поле“ не изключва действието на ИАД, а стеснява научния анализ върху определен негов ракурс – „полето в качеството на структура на обективни отношения между силови позиции“ (ibid.: 72). Двете теории могат да се прилагат на различни равнища на анализа: когато изследваме отношенията между позициите на агентите, използваме понятията и схемите от теорията на полетата, а когато в хода на това изследване достигаме до „меташапката“ на тези процеси, както Бурдийо нарича държавата (в случая и наддържавните институции), прилагаме теорията за идеологическите апарати в конкретното поле: т.е. навлизаме в асиметрията на отношенията между самите полета и взаимопроникването им. Полето на социалните и хуманитарните науки е зависимо от полето на държавните институции и „борбите“ между неговите агенти и именно в това се изразява отношението на ИА към функционирането на полетата: апаратите продуцират асиметрични отношения между тях, властови отношения.

Жижек схваща операцията по демистифициране на идеологическите послания в качеството им на разкази, скриващи реалността на обществените отношения, като „елементарна марксистка процедура на „критицизъм към идеологията“ (Zizek 1989: 16), която би могла да блокира действието на конкретното послание или да дискредитира отделен идеологически разказ, но не успява да даде видимост за действието на идеологията като иманентна част от самите обществени отношения: с това този критицизъм разрушава своите собствени основания, дискредитира самия марксизъм. Жижек в най-общ план посочва автори от Франкфуртската школа като пример за прилагане на тази процедура, доколкото анализират отделни аспекти и особено културата като ключово поле за приложение на идеологическата манипулация.

Общото между подхода в анализа на идеологията на Алтюсер и Жижек и автори от Франкфуртската школа като Адорно, Фром, Маркузе може да се открие в съчетаването на теоретичните инструменти на марксизма и психоанализата като модели за идентифициране на начините, по които културата (в смисъла ѝ на интегриращ социума политически конструктор) действа като идеология на ниво на конструиране на ценности. Разбира се, съществени са разликите в концептуализирането на връзките между фройдизма и марксизма.

Авторите от Франкфуртската школа повече или по-малко интерпретират Фройд и неговите теории за структурата на личността като модел, който може да съотнесен с конструирането на обществата и принципите на действие на властта. Алтюсер и Жижек рефлектират психоанализата на Лакан, която стъпва върху фройдистките концепции за ролята на структурите на езика и процеса на трансформация при работата на съня и ги развива до обяснителен модел, който позволява да бъдат идентифицирани по-ясно устойчивите структури на личността в полето на езикови трансформации. За разлика от Алтюсер, който вижда в теорията на ранния Маркс липса на концепция за анализ на идеологията като структурен елемент на функционирането на капитализма, а не като „надстройка“, Жижек твърди, че още преди Фройд Маркс е „изобретил симптома“ (Žižek 1989: 3-9) и по този начин е концептуализирал действието на властовия модел, което осигурява постоянното и неотменно възпроизводство на представата за производствените отношения и за отношенията на господство/подчинение, върху които те се базират.

Жижек казва, че както при Фройд структурата на съня изисква интерпретативен подход, при който се търси не скрит смисъл зад шифроващата го форма, а причината за конструирането на самата тази форма, така и при Маркс идеологическата универсалия (свобода, равенство и т.н.) се саморазобличава чрез конкретна „пукнатина“, „патологичен дисбаланс“, който функционира като неин конститутивен момент. Жижек дефинира свободата на наемния работник да продава своята работна сила и така да губи свободата си като основен елемент на всички останали „свободи“ при капитализма (на словото и печата, на съзнанието, търговията, политиката и т.н.), който елемент разрушава самата универсалия „свобода“ (ibid.: 16). Изследването не издирва скрити послания зад осъществяващите стратегиите структури, а разкрива формата на самите тези структури като съдържаща идеологическа реалност. Стратегическите документи се оказват един специфичен прецедент, който проявява властовото съдържание на идеологическия разказ в самата структура на неговата реализация.

Както постмарксистките интерпретации на Фройд (при автори от Франкфуртската школа като Адорно и Маркузе), така и тези на Лакан (при Алтюсер и Жижек), които успоредяват разпознатите в психоаналитичната конструкция на личността несъзнателни структури със структурите на социалните взаимодействия, предлагат много големи концептуални възможности за интерпретацията на тоталното действие на идеологията като конструктивен елемент за утвърждаване на обществените отношения. Система, чието действие никога не може да бъде анализирано и обяснено напълно, тъй като осигурява действието на властта като постоянно актуализиращи се съгласия в един изтласкан процес на взаимодействия (колкото афиширан, толкова и прикрит), в който участват всички.

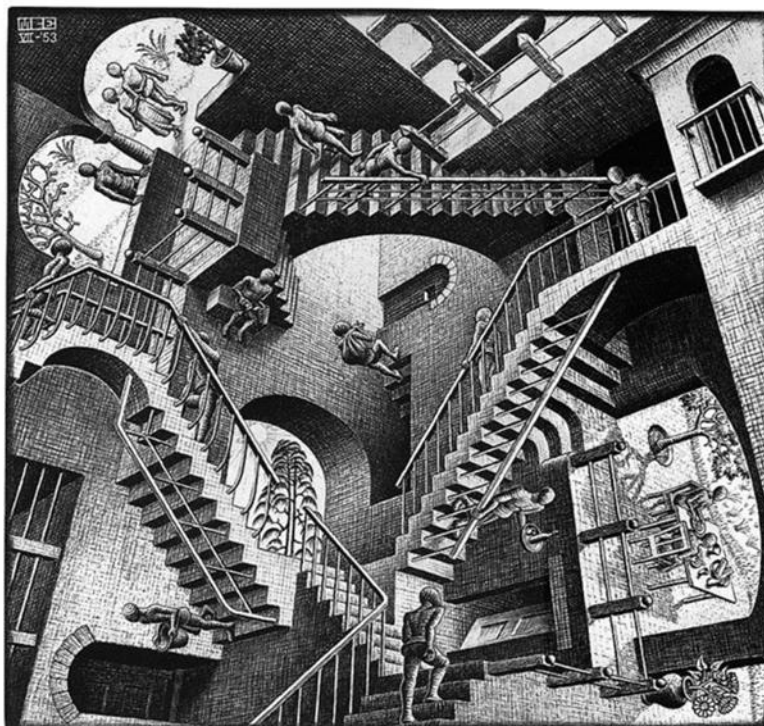
Разграничението, което прави Жижек в подходите към анализ на идеологията, може да бъде интерпретирано като дефиниране на една

дистинкция, от една страна, между теориите за идеологията като множество разкази, които се дискредитират и подменят един след друг и биха могли да представят един разказ за начините на легитимиране на властта в рамките на един дълъг период (подобно *longue durée* на Ф. Бродел или света-система на И. Уолърстейн, задаващи теоретична обосновка на капитализма като дълготрайна система), и от друга страна, идеологията като множественост от структури с *устойчиви характеристики*, които обаче ситуативно трансформират социалната реалност именно като съгласувани разкази за промените на конкретни режими на доминация. Така например господството на либерална, консервативна, социалистическа, фашистка и нацистка идеология като разказ, който се представя по кохерентен начин и е съгласуван със специфично действие на идеологическите апарати на държавата, действащи като апарати на цялото общество, може да бъде база на исторически разказ за ролята на политическите стратегии. Свойството на идеологията да произвежда легитимност чрез полагане на нейното основание в бъдещето, както би казал Лиотар, може обосновано да се разглежда като универсална характеристика на всяка властова стратегия.

Заклучение

Добър пример за графично представяне на непредставимостта на алгоритъма изследващо-нормативно са произведенията на Ешер. Част от тях могат да се разглеждат като много удачен сетивен образ на такова материализирано представяне на непредставимото, тъй като изобразяват многомерни пространства върху повърхността на графичния лист.

При това представяне невъзможните деформации – като например обърнати нагоре и надолу стълби в една и съща постройка, по които вървят човешки фигурки с главата надолу – изглеждат съвместими с цялостната композиция, тъй като на графичния лист няма гравитация. Прогнозирането се реализира като политическо, осигурявайки на методологическо ниво условия за интегриране на социалните противоречия като поредици от логически свързани стъпки (процедури) по разлагането им до решими проблеми, постижими цели и начини за осъществяването на това в трансформиращ се, еволюиращ социално-политически континуум, който може да бъде материализиран във времето и пространството на конкретна политическа система. Изведен по този начин, епистемологичният подход, стоящ в основата на изследванията на бъдещето, изглежда като пределно обща и универсална фигура, алгоритъм, който осигурява динамичен метод за поддържане на самия процес на взаимодействие управляващи-управявани, организация-среда, държава-общество и т.н. Динамичното процесуално пространство „изсмуква“ гравитацията на властовите отношения, олекотява противоречията, все едно са социални и културни ценности, и помага да бъдат избегнати прекъсванията, **пробивът**, да бъде показано непредставимото като представимо и практически приложимо, без да се губи неговата сила на интегрираща идеологическа фигура.

В самото начало на „Думите и нещата“ Фуко цитира една „китайска“ класификация на Борхес:

„Този текст цитира „някаква китайска енциклопедия“, където е написано, че „животните се делят на: а) принадлежащи на императора, б) балсамирани, в) опитомени, г) прасета сукалчета, д) сирени, е) от приказките, ж) скитащи кучета, з) включени в настоящата класификация, и) буйстващи като в безумие, к) неизчислими, л) нарисувани с много тънка четчица от камилска вълна, м) и други, н) току-що счутили стомна, о) изглеждащи отдалеч като мушици“. В изумлението от тази таксономия това, което достига до нас от раз, това, което, благодарение на баснята, ни посочва като завладяваща екзотика едно друго мислене, е границата на нашето: оголената невъзможност да мислим **това**“ (Фуко 1992: 36).

Тази класификация на пръв поглед звучи абсурдно, но носи голям евристичен потенциал за идентифициране на принципи, върху които разглежданата тук система ефективно произвежда управляемост. Може да се каже, че подобно на класификацията на Борхес, тя е базирана върху мозаечно разпръснати функционални съответствия, а не върху заявените основания, свързани с постигане на ефективност чрез високо ниво на координация и единодействие при съгласуване на системата. Ако се следва заложената от Фуко логика, то, за да бъдат намерени произвеждащите принципи, е от значение да се прекрачи границата на нашето мислене, което да позволи отново да се върнем към очевидното в него, но не като несъответствия и абсурди, а като принципи за възпроизводство. Не като стоящи някъде под повърхността на официално артикулираните в документите скрити послания, а като други възможни начини

на подреждане на видимите фрагменти, които позволяват да се видят наличните в тях подредености и основанията за класификационни принципи и разпределения.

Трудно може да се твърди, че започвайки своите археологически изследвания от някакво Друго спрямо властовата технология, която анализира като съвременна, Фуко идентифицира по този начин нейна (по-добра) алтернатива. По-скоро изглежда, че се той стреми да стигне отвъд този момент, в който алтернативите в начините на мислене се преобръщат и синхронизират дотолкова, че трудно могат да бъдат употребени като инструмент, позволяващ да се види настоящето извън призмата, която задават стратегиите на доминиращите дискурсивни единства. „Археология“ при Фуко е достигането до тази точка на мисленето, при която историческото събитие се мисли по начин, съвсем независим от доминиращия в настоящето: погледът към мълчаливото археологическо свидетелство („искам да изработя не история на този език, а археология на това мълчание“, както казва Фуко в „История на лудостта“), загубило властовия език, на който може да налага своето говорене. От тази позиция е необходимо да бъде изведена генеалогията на разграниченията, върху които се основават действащите в настоящия момент класификационни принципи и таксономии, които те произвеждат като **машабни фигури на интеграция**, постмодерен и постконцептуален микс от всички възможни разкази, отвъд противопоставянето между социализма и капитализма. Интеграция, извличаща своята сила от постоянното конструиране на конфронтационни линии на противопоставяния и катарзиси на помирения. Условието политическите стратегии да постигат идеологическа ефективност се базира върху безкрайните възможности за прекомпозиране на фрагментите, чрез всеки от които, подобно холизма на холографската плака, може да бъде наблюдавано цялото.

Литература/References

Бестужев-Лада, И., Наместникова, Г. 2002. Социальное прогнозирование. Курс лекций. Москва: Педагогическое Общество России (Bestuzhev-Lada, I. Namestnikova, G. 2002. *Social'noe Prognozirovanie. Kurs lekciy.* Moskva: Pedagogicheskoe obshchestvo Rosii) [in Russian].

Фуко, М. 1992. *Думите и нещата. Археология на хуманитарните науки.* Прев. В. Цветков. София: Наука и изкуство. (Foucault, M. 1992. *Dumite i neshtata. Arheologia na humanitarnite nauki.* Sofia: Nauka i izkustvo) [in Bulgarian].

Фуко, М. 1998. *Надзор и наказание. Раждането на затвора.* София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Foucault, M. 1998. *Nadzor i nakazanie. Razjdaneto na zatvora.* Sofia: Universitetsko Izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”) [in Bulgarian].

Ansoff, I. 1965. *Corporate Strategy: An Analytic Approach to Business Policy for Growth and Expansion.* New York: McGraw-Hill.

Althusser, L. 2014. *On the Reproduction of Capitalism.* London-New York: Verso.

Bourdieu, P., Wacquant, P. 1992. *Réponses. Pour une anthropologie réflexive.* Paris: Édition du Seuil.

Jantsch, E. 1967. *Technological Forecasting in Perspective. A Framework for Technological Forecasting, Its Techniques and Organisation. A Description of Activities and an Annotated Bibliography*. OECD Publications, France.

Jessop, B. 1985. *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*. Macmillan.

Jouvenel, B. 1964. *L'art de la conjecture*. Monaco : Éditions du Rocher.

Kuosa, T. 2014. *Towards Strategic Intelligence: Foresight, Intelligence and Policy-Making*. Dynamic Futures Publications.

Mintzberg, H. 1978. Patterns in Strategy Formation. // *Management Science*, Vol. 24, No. 9.

Mintzberg, H. 1994. The Rise and Fall of Strategic Planning. // *Harvard Business Review*, January-February, pp.107-114.

Nikolova, B. 2021. The Emerging Global Institutional Discourse on the Future of Education: Narrowed Prognostic Horizons, Deeper Political Effects. // *NotaBene, Pandemic, Knowledge and Education*, 53, 3-13.

Poulantzas, N. 2000. *State, Power, Socialism*. London-New York: Verso.

Poli, R. 2011. Steps Toward an Explicit Ontology of the Future. // *Journal of Futures Studies*, September 2011, 16(1): 67-78.

Porter, M.E. 1980. *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press, 1980.

Voros, J. 2003. A Generic Foresight Process Framework. // *Foresight*, Vol. 5, Issue 3, pp.10-21.

Žižek, S. 1989. *The Sublime Object of Ideology*. London-New York: Verso.